

Глава 2 : Характеристика на педагогическото общуване

Проф. д.п.н. Добринка Тодорина

Отпечатан материал в монографията Тодорина, Д. Култура на педагогическото общуване, Благоевград, 2005.

Проблемът за педагогическото общуване е изключително важен и актуален, поради което заема самостоятелно място в изследванията на редица психолози, педагози и социолози. Безспорни са приносите на автори като: А. А. Леонтиев, А. А. Бодальов, Н. В. Кузмина, А. Мудрик, В. А. Кан-Калик, М. И. Лисина, Е. Я. Мелибруда, Я. Л. Коломински, Ф. Яноушек, У. А. Хараш, В. С. Мерлинв, Р. Бернс, М. Аргайл, Ст. Жекова, Н. Чакърров, М. Андреев, П. Петров, Ж. Савова, Г. Димитрова В. Мадолев и др.

2.1. Същност и измерение на педагогическото общуване

Безспорно педагогическото общуване е механизъм за осъществяване на педагогическия процес, респективно на процеса на обучението и на процеса на възпитанието. Без взаимодействието на равнище „учител-ученик” или „предучилищен педагог-дете”, „преподавател-студент”, което се реализира чрез дейностите, които упражняват субектите, въобще не би могло да има обучение, нито възпитание.

Духовното общуване „учител-ученик”(в общия смисъл на думата) реално представлява една от формите на социално общуване, което в своето съдържание включва обмяна на идеи, представи, чувства, обмяна на продукти от духовната сфера, взаимно познаване и разбиране, осъществяване на целенасочено педагогическо влияние за овладяване на личностни и обществено значими ценности и ориентации, норми и начини на поведение (по Г. Димитрова, изт...,с145-н.кн.).

Духовното общуване „учител-ученик” със своето информационно съдържание има особено важно значение за развитието на познавателните интереси на учениците, на интелектуалните сили и способности. Получаването на информация може да бъде цел на взаимодействието, може да бъде условие за ефективното му протичане, а също така и резултат от неговото ползотворно протичане (пак там, с.146).

Както определя Н. Чакърров (46, с.204) „по същество обучението е съвкупност от специализирани педагогически взаимодействия, установени и провеждани с учебна

цел”. Авторът определя няколко вида учебни взаимодействия в зависимост от училищната степен и учебното учреждение, в което се осъществява; от учебното съдържание по различните учебни предмети; от източниците на учебна информация; от организационните форми на обучение; от учебните методи и др. Като най-представително учебно взаимодействие той посочва връзката „учител-ученик” (46, с.218), в сравнение с „професор-студент”, „лектор-слушател”, „майстор-практикант”, „треньор-трениращ се”, „инструктор-инструктиран” .

Разбира се, тук може да се спори не за първенството на посоченото взаимодействие, в сравнение с останалите, още повече, че в същината си всички взаимодействия са на основата на двете роли „уча някого” и „уча се от някого” (на нещо), а относно сравняването му по важност с взаимодействието между основните дейности на учителя и ученика. Известно е, че още при определяне предмета на дидактиката за основно дидактическо отношение се определя взаимоотношението, взаимодействието между преподаването (ръководна дейност на учителя) и ученето (учебна дейност на учениците). Всички останали дидактически взаимодействия са на втори план и в подчинена позиция („учител-ученик”, „ученик-ученик”, „ученик-учебник” и др.). Това безспорно е така, защото без взаимовръзката между преподаването и ученето останалите взаимодействия се обезсмислят. В рамките на училищното обучение учителят и ученикът не влизат във взаимодействие, ако учителят не преподава, а ученикът не учи на основата на преподаденото; отделният ученик не влиза в контакт (не общува) със свой съученик, ако не се налага да обменят знания, идеи и опит за решаването на учебна задача, поставена от учителя след преподаден учебен материал; ученикът не ползва учебника и учебните пособия, ако те не са му нужни предимно, за да усвои преподаденото от учителя, да затвърди и обогати своите познания. Следователно, главното педагогическо взаимодействие е връзката „преподаване-учене”.

Разбира се, когато става дума за педагогическото общуване, което е предмет на настоящия анализ, се интересуваме преди всичко от педагогическото взаимодействие на равнище „учител-ученик”, а също така и на равнище „ученик-ученик”. Това е така, защото общуването се осъществява чрез неговите три страни (комуникативна, интерактивна и перцептивна) от главните субекти на дейностите преподаване и учене, а именно- учителят и ученикът (респективно за другите възрастови групи-предучилищният педагог и детето, преподавателят и студентът).

Тук възниква още един въпрос. Могат ли да се използват като синоними понятията „взаимодействие” и „общуване”? (Подробно анализираме този въпрос в параграф 1.3. Общуването като интеракция) Ако се позовем на Б. Ф. Ломов (28) , че „общуването е сложен процес на взаимодействие между хората, встъпващи в него като субекти”, а също и на Ст. Жекова (16, с. 6), която определя педагогическото общуване предимно като взаимодействие (на основата на водещата интерактивна функция на общуването), отговорът може да бъде утвърдителен.

За междуличностното взаимодействие пише и Л. Андреева (2), но в по-общ план (не конкретно за педагогическото взаимодействие) . Както посочихме и в параграф 1.3., тя акцентира преди всичко на невербалното взаимодействие, което също има важно значение.

Преди да определим по-точно педагогическото общуване, нека да потърсим неговите характерни черти в отделните сфери на общуване, които съществуват в процеса на обучение.

Ето как Н. Чакърров (46, с. 219) определя „най-очевидните учебни връзки между учители и ученици” :

- Учителят разказва (прави устно изложение) – ученикът слуша.
- Ученикът разказва- учителят слуша, преценява и коригира.
- Ученикът задава въпрос- учителят отговаря.
- Учителят показва как се извършва дадена дейност (да се пише, да се рисува, да се държи епруветка над лампа и т. н.)- ученикът повтаря дейността, подражава на учителя.
- Учителят посочва предмет или явление за наблюдение- ученикът наблюдава обекта; много често наблюдението е съпроводено с обяснения от учителя, които се слушат от ученика.
- Учителят чете текст от книга- ученикът слуша и в много случаи следи текста.
- Ученикът чете текст – учителят слуша, следи и коригира.
- Учителят поставя задача и обяснява как да се реши- ученикът изпълнява поставената учебна задача.
- Завързва се дискусия (спор), при която има устно изложение, възразяване, поставяне на въпроси както от страна на учителя, така и от страна на ученика и др.

М. Андреев определя много точно „съдържателните вариации на общуването между учителите и учениците (за подробности виж 1, с.353-35).

- Търсене на информация.
- Търсене и приемане на указания.
- Изискване на мнения и анализи.
- Слушане.
- Даване на информация.
- Изразяване на мнения и анализи.
- Демонстриране на самочувствие.
- Потискане на общуването.
- Липса на общуване.

От посочените сфери на общуване става ясно, че взаимодействието между учителя и учениците е с твърде богато съдържание. Всеки от вариантите има своя специфика; предполага конкретни дидактически изисквания; води до определен ефект за двете общуващи страни и особено за ученика, в името на чието развитие се провежда обучение.

След като разгледахме накратко на каква основа се осъществява педагогическото общуване в практиката, ще анализираме и **подходите за неговото теоретическо определяне.**

В „Педагогическа психология” от П. Николов, Н. Александрова и Л. Кръстев (34, с.238) се прави обобщение за разглеждане на педагогическото общуване в психологическата литература. Подчертава се **насочеността към оптимизацията на учебно-възпитателния процес:** „ Прието е да се смята в психологическата литература, че оптималното педагогическо общуване, това е такова общуване на учителя с учениците в процеса на обучение, което създава най-добри условия за правилно формиране на личността, като осигурява благоприятен емоционален климат на обучение.. Едновременно с това педагогическото общуване осигурява управление на социално-психологическите процеси в детския колектив и позволява максимално да се използват в учебния процес личностните особености на учителя”.

Потвърждение на направеното обобщение е постановката на А. А. Леонтиев (26, с.3.), че „педагогическото общуване- **това е професионално общуване на преподавателя с учениците в урока и извън него** (в процеса на обучението и възпитанието), имащо определени педагогически функции и насочено (ако то е

пълноценно и оптимално) към създаване на благоприятен психологически климат, а също и на друг род психологическа оптимизация на учебната дейност и отношенията между педагозите и учениците”.

Заслужава внимание подходът на Ст. Жекова за характеризирането на педагогическото общуване, която не предлага определение, а **обособяване на иманентно присъщите му черти** (за подробности виж 17, с.58-71) :

- трайно интелектуално-емоционално взаимодействие между или вътре в педагогическите системи и подсистеми;
- има като генерален регулатор крайната цел на учебно-възпитателния процес;
- активно, многостранно, многопосочно, динамично и преобразуващо, с богато съдържание и изяви, със свои вътрешни равнища;
- има задължителна обратна информация, при това не епизодична и краткотрайна, не спонтанна и не с определени и строго регулирани външни ефекти;
- има свои форми на реализация;
- цялостно и непрекъснато, независимо от формата и начина му на реализация;
- творческа категория, защото включва евристичен елемент..., съдържа и елемент на ситуативност, който е винаги конкретен, индивидуален и с нищо неповторим;
- налага многостранно психично ангажиране, взаимозаразяване, образуване на единна познавателно-емоционална атмосфера;
- има вътрешни етапи, които очертават собствената му структура и диференцират психологическото му съдържание.

Друг подход на разглеждане на педагогическото общуване е **очертване на дидактическо и възпитателно общуване като негови две страни** (виж В. Мадолев, 30, с. 40). Авторът правилно подчертава, че двете страни на учебно-възпитателния процес са тясно свързани, което предопределя и „ допирните” точки между тях. Същевременно очертава тяхната специфика : „ при осъществяването на дидактическото общуване се акцентува върху получаването на рационална информация, изграждане на умения за наблюдаване, формиране на мисловни действия, а възпитателното общуване е насочено предимно към изграждане у ученика на широка гама от емоции, мотиви и потребности, към усвояване на нравствени и естетически норми на поведение”.

Общуването като **фактор за възпитанието на учениците и формирането на личността им** се разглежда и от А. В. Мудрик (виж изт. 31.). Авторът определя същността и ролята на общуването, неговото съдържание, характеристика на

общуването на учениците от различни възрасти, насоките за педагогическото въздействие върху общуването на учениците и др. Като социално-психологическа основа на възпитателно въздействие разглежда педагогическото общуване и А. А. Леонтиев.

Към **решаване задачите на обучението и възпитанието чрез педагогическото общуване** насочва П. Петров (35, с.21), който подчертава, че то „играе водеща роля в педагогическия процес, който предполага взаимна размяна на информация за състояния, намерения, мотиви. В този процес учащите се не само усвояват знания, умения и навици, а и изразяват едно или друго отношение към овладяваната информация и към самите преподаватели и възпитатели. В резултат на това взаимно влияние възпитателят непрекъснато получава информация за ефективността на своята дейност и има възможност да внесе необходимите корекции в стратегическите и тактическите си действия. Същият автор подчертава, че педагогическото общуване се отличава с целенасоченост, системност и регламентираност.

Принос в теорията за педагогическото общуване има Ж. Савова (37, с.27-28), която анализира редица авторски подходи и прави важни обобщения за **спецификата, мястото в процеса на обучение, ефективността и социалната роля на педагогическото общуване**. Представени накратко те се отнасят до:

- педагогическото общуване присъства там и тогава, когато е налице преднамерена, съзнателно проектирана и осъществявана формираща дейност;
- за педагогическо общуване може да се говори там и тогава, когато са налице професионално упълномощено лице- съзнателен носител на обществено програмираните цели (в случая модифицирани като педагогически) на обучение и възпитание, и формираща се личност; това е истинският професионален облик на педагогическото общуване.
- педагогическото общуване създава неповторим опит в общуването между възрастни и подрастващи, поради възможността професионално-компетентно да се съблюдают възрастови, познавателни, полови, индивидуални и други различия;
- педагогическото общуване се реализира както в условията на учебно-възпитателния процес, така и извън него- в извънкласната и извънурочната област;

- педагогическото общуване съдържа голям относителен дял нормативност, която създава, налага известни ограничения, но и съдейства за формиране на целесъобразни типове отношения между субектите, които встъпват в общуване.
- педагогическото общуване съдържа потенциални възможности поради цялостния му характер за активна размяна на ценности по вертикала (възрастни-подрасващи);
- педагогическото общуване предполага заемането на активна позиция не само от страна на възрастния (учителя, възпитателя, ръководителя и т. н.), но и от подрастващия;
- педагогическото общуване предполага изграждане на равноправни отношения между партньорите в общочовешки план и неравностойността им в професионален план;
- педагогическото общуване винаги в крайна сметка се нюансира богато от субект-субектните отношения, но никога не се разтваря в тях, не губи специфичността си;
- педагогическото общуване създава особено благоприятни условия за социално утвърждаване на личността, поради обществено ценните еталони на поведение и отношения, които предлага и формира;
- педагогическото общуване с изгражданата целесъобразна мяра в отношенията между възрастни и подрастващи (учители и ученици) може да играе роля на скрит регулатор в човешкото поведение и взаимоотношения в по-късни възрасти, извън училищната институция.

Г. Димитрова (13, с.73) обобщава известните автори подходи за педагогическото общуване и поставя **акценти** върху:

- сложно интелектуално емоционално взаимодействие, което е насочено към постигане на целите на цялостния възпитателен процес;
- динамично, многопосочно, преобразуващо, непрекъснато;
- творческа категория;
- с относително голям дял нормативност и процесуалност;
- целенасочено, системно и регламентирано;
- детерминирано при формирането на личността на ученика;
- обективно необходим механизъм на възпитателния процес.

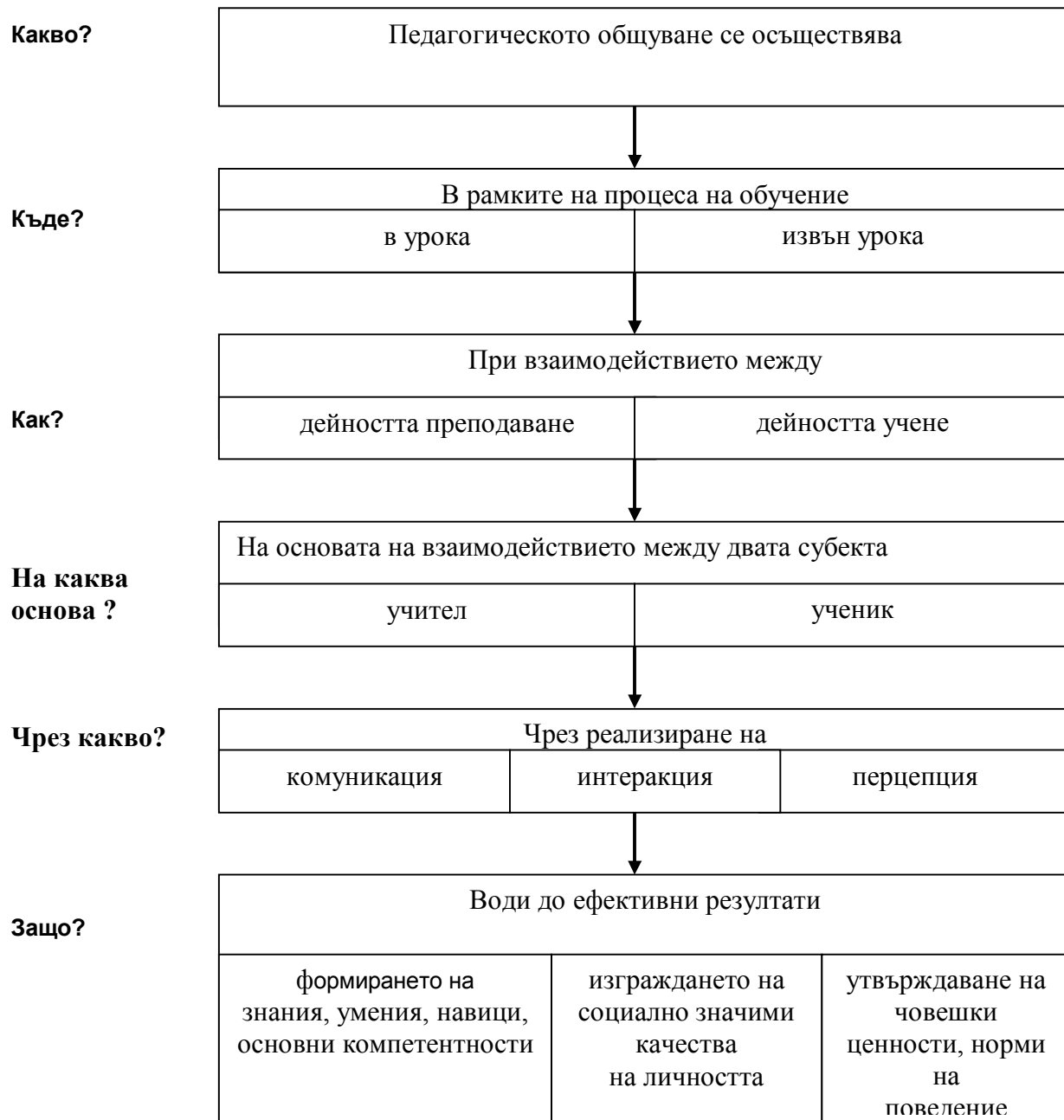
Същата авторка предлага едно обобщаващо определение за общуването (по Б. Д. Паригин): „С пълно основание общуването се определя като сложен и многоаспектен проблем, който в едно и също време може да се прояви и като **процес на взаимодействие** между учителя и учениците, и като **информационен процес**, и като **отношения** на тези субекти, и като **процес на взаимно влияние** един на друг, и като **процес на взаимно разбиране** един друг (изт....с. 145-н.кн.). Авторката подчертава още, че всеки от посочените аспекти има относителна самостоятелност и същевременно не изключва останалите. Видно е, че всъщност тук акцентът е върху трите страни на общуването: комуникативната, интерактивната и перцептивната, които са в основата и на педагогическото общуване.

Заслуга на Г Димитрова е, че тя анализира **педагогическото общуване от позициите на хуманизма**, като се базира на принципите на хуманизма (изт..., с.148-н.кн.). Това предполага наличието и проявата на следните нагласи у педагога:

- автентичност на учителя- да се проявява в истинския си облик, по човешки, със своето отношение, оценки, одобрение или неодобрение;
- да зачита достойнството на ученика, да му дава право да изказва своите виждания и оценки, да проявява и показва вярата си в неговите сили и възможности да обогатява своята култура;
- емпатийно разбиране- нагласа, която има особено важна роля за точното и пълно осъзнаване на мотивите, интересите, чувствата и желанията на ученика и адекватно реагиране на неговите действия и поведение, водещо до създаване на спокойна и благоприятна атмосфера за позитивно въздействие върху формирането на личността му.

От цитираните автори подходи за педагогическото общуване става ясно, че **като вид социално общуване то притежава всички негови характеристики, но с добре очертани специфични черти, изградени на основата на родовия му признак- педагогическото взаимодействие между учителя и учениците.**

Ще се опитаме чрез схема да покажем най-важното за педагогическото общуване, което може да се разглежда и като явление, и като процес, и като система със съответни компоненти. За да стане по-ясно съдържанието на схемата, ще си послужим с въпроси, чиито отговори представляват **основните иманентно присъщи признаци на педагогическото общуване.**

От схемата е видно, че специфичните черти на педагогическото общуване много напомнят на особеното за процеса на обучение. Това е напълно естествено, тъй като педагогическото общуване е механизъм на обучението, без него не би могло да се

реализира. Не случайно един от подходите за определяне на обучението е „ обучението като общуване между обучаващите и обучаваните”. Като доказателство можем да приведем и определението на В. К. Дяченко (6, с.45-46): „Обучението не е нещо друго, освен взаимодействие (общуване) между обучаващите и обучаваните, в процеса на което и посредством което се осъществява възпроизвеждане и усвояване на съдържанието на обучението (т.е. определена дейност и нейните резултати) в съответствие с поставената цел” .